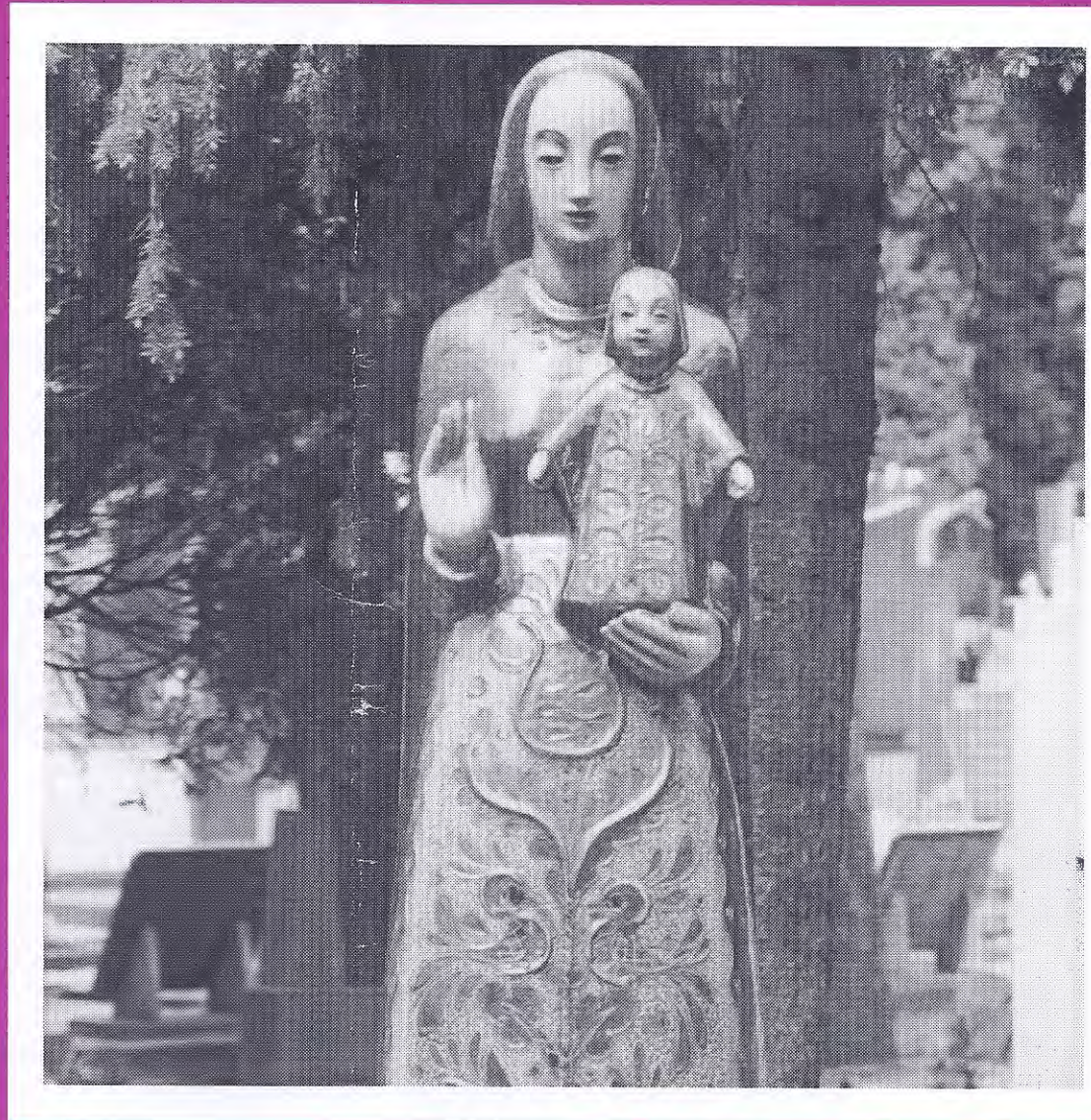

VERENIGING TOT HERSTEL VAN ZORG ROND DOOD EN RUSTPLAATS

DE TEREBINTH

NOVEMBER 1997

TEREBINTH NU OOK OP INTERNET

Voor veel leden van de Terebinth zal het internet iets zijn uit een andere wereld. Toch leest u er elke dag over in de krant en nu is sinds enkele maanden ook de vereniging te zien op het net. Op de uitvaart- en gedenkboek-pagina's is een werkelijk schitterende site ontworpen, met de echte kleuren van zowel ons blad als ons logo en met veel informatie over de doelstellingen van de vereniging, de inhoud van dit blad, activiteiten en natuurlijk adressen. Als u zelf geen internetverbinding heeft, zou u eens langs kunnen gaan bij de bibliotheek waar vaak gratis gekeken kan worden of vraag het aan uw neefje of nichtje. Denkt u niet dat het allemaal niet veel voorstelt en dat het alleen om wat hobbyisten gaat. In zijn halfjaarlijkse nieuwsbrief van juli 1997 meldt Fonville, het volgende:

"Vorig jaar behoorde onze internetsites www.uitvaart.org & www.gedenkboek.nl in Nederland tot de meest bezochte internetsites op het gebied van rouw en uitvaart. In totaal bezochten in 1996 ruim 15.000 bezoekers onze internetsite. De eerste helft van 1997 is het aantal bezoekers van heel 1996 al met meer dan 6000 overtroffen. Van 1 januari 1997 t/m 30 juni 1997 werd de Internetsite namelijk door 21.000 mensen bezocht en gezien de groei van de laatste maanden zullen dat er de tweede helft van 1997 alleen maar meer worden. In het afgelopen half jaar zijn we dan ook regelmatig in de publiciteit geweest, zowel in de vakbladen als in de landelijke- en regionale dagbladen, dit naast de publiciteit en daardoor bekendheid bij bekende internetsites als die van PTT Telecom (pi.net en [worldaccess](http://worldaccess.com)), omroep.nl, tip.nl, dagbladen etc. waardoor alleen het potentieel aan Nederlandse bezoekers tot meer dan 2 miljoen mensen is gestegen. Daarnaast worden we ook op de internationale sites van o.a. aol.com van

(BE-)GRAVEN OP INTERNET

www.gedenkboek.nl

www.uitvaart.org

Dé onafhankelijke internetsite voor rouw én informatie over alle aspecten van de uitvaart.

Meer dan 150 pagina's informatie over testamenten, begraven, kosten uitvaart etc.

Rouw- en grafsymbolen en hun betekenis.

Literatuurlijsten
Met o.a. 350 boeken van de LSR.

Nieuws uit de dag-, week- en vakbladen.

Honderden adressen van uitvaartverzorging tot -fotograaf, van vereniging tot grafkunst.

Rouwberichten en gedenkboeken
Overledenen krijgen hun eigen virtuele grafmonument, met mogelijkheid om vanuit de hele wereld te condoleren.

Vele subsites
Hier presenteren bedrijven en organisaties zich.

{advertentieruimte is hier beschikbaar voor elk bedrijf of organisatie in de uitvaartbranche}.

Fotoboeken van beroemde begraafplaatsen en uitvaartrituelen.

Agenda van open dagen, excursies, tentoonstellingen etc.

Het Nederlands Gedenkboek en Uitvaart Organisatie(s).
Postbus 905
9700 AX Groningen
Telefoon: (050) 54 91 880
(058) 21 39 707

Fax (050) 54 91 497

E-mail:
secretariaat@gedenkboek.nl
<http://www.gedenkboek.nl>
<http://www.uitvaart.org>

Klaus Medeke genoemd en zijn we snel te vinden bij de internationale zoekmachines van o.a. Alta Vista, Yahoo etc."

Er is een virtuele Uitvaart Encyclopedie opgezet waarin de bezoekers informatie kunnen krijgen over: wat is een asbus, een testament tot en met wat is een zerk. Daarnaast is er de tentoonstelling Kunst of Kiste samen met de NUVA als primeur op het Internet geweest. In samenwerking met de Bogra, Vos-Molenaar en andere. is er een virtuele grafkisten-catalogus gekomen. Deze catalogus omvat de meest voorkomende kisten in Nederland zodat de bezoekers zich daar een beeld van kunnen vormen. De subsite Rouw- en Grafsymbolen is vernieuwd en tot meer dan 75 Rouw- en Grafsymbolen uitgebreid. Op 25 juni jongstleden was er de landelijke primeur van de virtuele spreekkamer voor gratis Funerair Juridisch advies van Mr. F.H.J. Mutter.

Tevens werd op 2 juli de uitgebreide homepage van Uitvaart-Media geplaatst, hieraan is onder andere een

archiefbestand geplaatst waardoor het makkelijker is te zoeken naar de belangrijkste artikelen van het afgelopen jaar. Bovendien is er de mogelijkheid om een gratis afscheidsbrief en tegen een verlaagd tarief een overlijdensadvertentie voor een jaar te plaatsen op Internet.

In augustus is een onafhankelijk uitvaartwensen formulier gepubliceerd dat bij elke uitvaartverzorger/-verzekeraar is te gebruiken. Het aantal te bezoeken begraafplaatsen zowel nationaal als internationaal is uitgebreid. Er is een landelijke primeur met een virtuele rondleiding over de Oude Stadsbegravingplaats Leeuwarden. Deze rondleiding zal niet alleen in het Nederlands maar ook in het Fries, Engels en waarschijnlijk nog meer talen gevolgd kunnen worden.

Uit deze opsomming blijkt de veelzijdigheid van de onderwerpen die aan bod komen. U moet dus echt gaan kijken en vaker dan eens, want er is steeds weer iets nieuws te zien.

Henk de Feijter

VAN DE VOORZITTER

U leest de laatste tijd in ons blad regelmatig over allerlei zaken die zich in en rondom onze vereniging afspelen. Ik hoop dat dit onder andere tot gevolg heeft dat u nog

meer interesse in en enthousiasme krijgt voor alles wat we in Nederland doen. En tevens hoop ik dat het voor u gemakkelijker wordt om te bepalen welke bijdrage u kunt leveren aan het vele en veelsoortige werk. Dat kan bijvoorbeeld een reactie zijn op iets wat u in ons blad de Terebinth leest. Of een melding van wat er rond de dodenbezorging in onze maatschappij en speciaal in uw eigen gemeente of regio gebeurt. Want we willen krachtens onze hoofddoelstelling de zorgvuldigheid bewaken waarmee men omgaat met de doden vanaf het moment dat zij gestorven zijn.

We zijn geïnteresseerd in alles wat er waar dan ook te lezen en te horen valt over de wijze waarop mensen zich in deze laatste jaren voor de eeuwwisseling voorbereiden op hun sterven en uitvaart. Dat alles kan u aanleiding geven om het bestuur, één van de werkgroepen of de redactie van ons blad te schrijven, te faxen of op te bellen. Ook is het niet denkbeeldig dat u een speciaal interessegebied ontdekt waarbinnen u zich in Terebinth-verband kunt en wilt inzetten. Laat het ons weten!

We zijn nu in een stadium gekomen dat we van alles aan het opstarten zijn. Kunt u ergens aan meedoen of wilt u samen met anderen iets nieuws binnen onze vereniging tot ontwikkeling brengen, meldt u dan aan. Er volgt dan zeker nader overleg met iemand uit het bestuur of met één van de leden van de werkgroepen. Het zinvolle van onze vereniging is dat we bezig zijn met dingen die in de lucht zitten, met zaken die in de samenleving spelen of zaken waarop de samenleving zich wil bezinnen. Wij moeten in die baaiert van nieuwe gedachten en gedragingen rondom de dood de ontwikkeling van de dodencultuur, ook in haar terechte vernieuwing, nauwgezet bijhouden, met het oog op de eerbied voor de doden, die niet meer voor zichzelf kunnen opkomen.

Tenslotte maak ik van de gelegenheid gebruik de directie van begraafplaats Oud Eik en Duinen te feliciteren met de viering van het zevenhonderdvijftig jarig bestaan op 20 september jongstleden. Het feest werd op de begraafplaats luister bijgezet met een openluchtconcert en de onthulling van een monument.

J.W. Eggink

EEN HAUSSE AAN HEILIGEN

52

Vroeger werd de heilige Antonius aangeropen, als iemand wat kwijt was. Nu wordt naar prinses Diana verwezen om de landmijnen de wereld uit te krijgen. Een discussie over nieuwe heiligen.

BEGRAAFPLAATS SPANJAARDSLAAN TE LEEUWARDEN

54

Lucas Roodbaard ontwierp de begraafplaats als romantische tuin. Een stichting probeert de begraafplaats weer gedeeltelijk in haar oude glorie te herstellen. Een verslag van een succesvolle onderneming.

VERENIGINGSNIEUWS

56

EEN GRADATIE IN STANDEN

60

"Buitengewoon vertoon" en "zwarte missen". Vroeger was een begrafenis volgens het klassenstelsel heel gewoon. Een schets van de opkomst en ondergang van een rooms-katholieke begraafcultuur in Roermond.

BOEKBESPREKINGEN

62

EXCURSIES

63

AGENDA

64

COLOFON

De Terebinth is een tijdschrift ten behoeve van de leden van Vereniging de Terebinth

Lidmaatschap: Dit kost personen minimaal f 35,-, elke huisgenoot f 15,- en organisaties f 100,- per jaar. De contributie kan op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rijswijk worden overgemaakt. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten f 5,00 per stuk plus verzendkosten.

Terebinthbureau: Rita Huisman Postbus 85177 3009 MD Rotterdam

Tel/fax 010-4212762 tijdens kantooruren

Redactie: José Bionda, Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter en Rita Huisman

Lay-out: Henk de Feijter

Eindredacteur: Wim Cappers

Kopij: De laatste inleverdatum in 1997 is 21 november. De kopij wordt op 3,5 inch floppy en in WordPerfect 5.1 bij het secretariaat aangeleverd.

Advertenties en inlegvellen: Inlichtingen bij Wim Cappers: 026-3210603 Overnemings: Artikelen mogen alleen worden overgenomen met vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.

Illustraties: Henk de Feijter (voorp., p. 53,54,59) M.G.M. Heemels (p. 60), Rindert Brouwer (p. 63), Jeannette Goudsmit (p.64).

EEN HAUSSE VAN HEILIGEN

De eerste twee dagen van november staan achtereenvolgens in het teken van de heiligen op Allerheiligen en de doden op Allerzielen. Heilig en dood hebben alles met elkaar te maken, want iemand maakt pas kans op heiligverklaring na zijn of haar dood. Het heeft eeuwenlang gewemeld van de heiligen in ons dagelijks leven, tot ze na de Tweede Wereldoorlog in snel tempo terrein verloren. Maar nu zijn ze aan een opzienbarende come-back begonnen. Musea in Uden, Den Haag en Utrecht wijden dit najaar tentoonstellingen aan heiligen uit de oude doos, terwijl de media met regelmaat melding maken van allerlei nieuwe heiligen.

MODERNE BEDEVAARTEN

Nu het kennelijk weer mag, vliegen ze je om de oren als geesten die uit de fles ontsnapt zijn: prinses Diana, Joes Kloppenburg, Meindert Tjoelker, om er een paar te noemen. Moeder Teresa laat ik even buiten beschouwing, zij is nog een heilige van de oude stempel. Maar de anderen reken ik tot het nieuwe type heiligen, dat nogal verschilt met de heiligensoort van vroeger. Eerst dood, dan heilig: dat is niet veranderd. Maar de nieuwe lichtung wordt heilig verklaard door het volk en niet meer door de kerk, en een vroom leven, al dan niet bekroond door een voortijdige dood, is ook geen doorslaggevende voorwaarde meer. Een enkele goede daad is vaak al genoeg, zoals bij Kloppenburg en Tjoelker. Bij Prinses Diana was sprake van een flinke dosis liefdadigheid. De schandalen die ze in haar kielzog voerde, vielen er na haar dood volledig bij in het niet. Wat Kloppenburg en Tjoelker verder in hun leven hebben uitgespookt, is onbekend en voor hun heiligverklaring lijkt het er ook niet toe te doen, want de plaatsen waar die twee neergeslagen werden, zijn al bedevaartspieken geworden. Helemaal in de lijn van Bonifatius die vanwege

zijn geloof in 754 bij Dokkum werd vermoord. Bij de Bonifatiusbron en de kapel zijn wel eens wonderen gebeurd en mede daarom komen er nog steeds jaarlijks duizenden mensen op af. In Amsterdam is ter plekke van de moord op Kloppenburg een monument(je) verschenen in de vorm van een neon hulpkreet. Veel volk zal het niet trekken, maar een wondertje dat op het conto van deze kleine heilige geschreven kan worden, zit er wel in: meer blauw op straat.

Hoe zat dat vroeger eigenlijk met die heiligen? Toen nam men aan dat deze lieden vanwege hun vrome leven een streepje voor hadden bij het opperwezen en ze werden prompt tot bemiddelaars gebombardeerd. Hadden mensen de hulp van God nodig, bijvoorbeeld om genezing of bescherming tegen rampen af te smeken, dan klopten ze bij de heiligen aan. Ze deden dat op de plek waar deze begraven waren of ten overstaan van een botje of een ander overblijfsel van de gestorvene. Zo'n klein onderdeel was voldoende om de hele heilige te vertegenwoordigen. Het gevolg was dat de lijken van martelaren werden opgegraven en hun botten verspreid over de diverse godshuizen. Ze werden als het ware opgedeeld om "één van ons" te worden. Later vond men dat ook een afbeelding wel voldoende was om de heilige te vertegenwoordigen.

Nu spelen de honderden heiligen in het dagelijks leven geen rol van betekenis meer, ook niet in het katholieke deel van ons land. Ze zijn alleen nog op de achtergrond aanwezig, in verhalen of in het taalgebruik. Juist nu de hele oude garde bijna door de achterdeur is verdwenen, doen de nieuwe heiligen hun intrede. Het zijn geen geloofshelden meer, maar mediasterren. Hun bekendheid verschaft hen toegang tot de hoogste regionen, terwijl ze anderzijds door de media uiteen worden gerafeld, verdeeld en

dagelijks aan het volk voorgeschoteld: ze worden "één van ons". Hun bekendheid duurt meestal niet zo lang, want de concurrentie is moordend. Maar een enkeling, meestal iemand die op het hoogtepunt van zijn roem sterft, bereikt de status van heilige. Zoals Jim Morrison wiens graf een bedevaartsoord is geworden, en Elvis Presley wiens landgoed miljoenen pelgrims trekt.

Princes Diana maakt een goede kans een grote heilige te worden, omdat ze wereldwijd bekend was als ex-koninklijke hoogheid en mediaster. Het eiland waar ze begraven is zal naar verwachting alleen maar een paar weken per jaar bezocht mogen worden, dus een echte bedevaartplaats kan het niet worden. De zoveelste betonnen paal in een drukke Parijse verkeerstunnel, waar ze verongelukte, is evenmin een geschikte plek. Dan rest alleen nog Kensington Palace. Maar het grootste, virtuele, bedevaartsoord is het fonds dat te harer nagedachtenis is gesticht. Wie daar aanklopt, heeft een goede kans om in elk geval financieel geholpen te worden. Zo bemiddelt Diana over haar graf heen tussen het gewone volk en degenen die de lakens uitdelen en het geld beheren.

Rita Hulsman

BLIJVENDE BEHOEFTE

Ik heb nooit veel met heiligen op gehad. Als gereformeerde jongeling werd je al snel bijgebracht dat het niet op zijn plaats was beelden of andere mensen, en dat waren die heiligen op de allereerste plaats, te vereren. En ze inschakelen om iets van God gedaan te krijgen had al helemaal geen nut, want dat moest je zelf doen. Terughoudendheid ten opzichte van heiligen past erg bij onze cultuur: doe maar gewoon enzovoorts. Na hun terugtocht en

ongeveer gelijk met de opkomst van de nieuwe heiligen, zie je af en toe opflickeringen van wonderen waar heiligen bij betrokken waren. De huilende Maria-beelden, waarvan het goedkope plastic bij warm weer het smeltpunt bereikte, herinnert iedereen zich nog wel. En wie wel eens in Kevelaer of Scherpenheuvel is geweest, zal er niet van overtuigd zijn dat de ratio het kenmerk is van de Nederlandse cultuur.

Anders dan bij ons spelen graven of vermeende graven van heiligen of meer aardse beroemdheden in veel landen een grote rol: het mausoleum van Lenin, het graf van Petrus, om van Mohammed maar te zwijgen, het zijn stuk voor stuk plekken waar mensen bij miljoenen op af komen of kwamen, want ook heiligen hebben niet altijd het eeuwige leven na de dood.

Of om wat recentere beroemdheden bij de kop te nemen, denk aan het graf van François Mitterrand, waar loopbruggen om zijn graf in Jarnac gebouwd moesten worden om te voorkomen dat de rest van de begraafplaats werd platgetrapt, of aan Charles de Gaulle zonder wiens stofelijk overschot Colombey-les-deux-Eglises een onbekend gat zou zijn gebleven. Dat hebben wij in Nederland echt niet. Hier overheerst de kille kaalte van de soberheid. Waar ligt Willem van Oranje eigenlijk?

Ik zei al, van heiligen moet ik niet veel hebben. Ik dacht die stijve Engelsen ook niet, tot ik de eerste week van september meemaakte in Londen. Niemand kon zich er aan onttrekken, ook de grootste cynicus niet. De omzetten in Aalsmeer stegen tot Allerzielenhoogte en er was meer media-aandacht dan destijds voor de landing in Normandië. Applaus voor een lijkwagen, een indrukwekkende gebeurtenis!

Kortom, er moet meer gelegenheid komen voor het vereren van helden,

heiligen, beroemdheden, vul maar in.

Al lang geleden had men in de gaten dat de nabijheid van heiligen, of van stukjes heiligen, een grote aantrekkingskracht had op bezoekers uit de verre omtrek.

Dat is dus nog steeds zo. Gezien de duidelijke behoefte zijn er twee mogelijkheden: het geringe aantal beschikbare heiligen wordt zoals vroeger optimaal verdeeld of de media creëren zodanig veel heiligen dat iedereen er een binnen bereik heeft.

Henk de Feijter

Heiligen in Ierland

BEGRAAFPLAATS SPANJAARDSLAAN TE LEEUWARDEN

De leden van de Terebinth die in 1994 deel hebben genomen aan de excursie naar Leeuwarden zullen het zich vast nog wel herinneren. Eerst een rondleiding in de Grote Kerk en daarna naar de begraafplaats aan de Spanjaardslaan. De meeste mensen vonden de begraafplaats qua sfeer weliswaar prachtig, maar menigeen vroeg zich op die bewuste dag af wat er zou gaan gebeuren deze begraafplaats, die in 1830 door tuinarchitect L.P. Roodbaard als landschapspark werd ontworpen.

Een verslagje in ons blad is er toen niet van gekomen, maar ik kan degenen die nog nooit op de Spanjaardslaan zijn geweest, verzekeren dat goed te zien was dat de begraafplaats behoorlijk te lijden had gehad van de verwaarlozing. Duidelijk was te zien dat het lijkenhuisje een bouwval was en wie er oog voor had, zag dat de parkachtige aanleg grotendeels overwoekerd was geraakt door één soort struik. Goed onderhoud aan de paden was de laatste jaren achterwege gebleven. Dan heb ik het nog niet eens gehad over de honderden verwaarloosde grafmonumenten. In 1994 was er nog geen goed zicht op de toekomst van de begraafplaats. Alles zat vast op medewerking van de gemeente Leeuwarden. Een van de wethouders van de stad had wel oren naar de oprichting van een stichting die renovatie en onderhoud van de begraafplaats op zich zou nemen. Eind 1994 benaderde hij hiertoe een aantal Leeuwarders. Deze personen hadden allen iets te maken met de begraafplaats of met het funeraire gebeuren in het algemeen. Tevens werden een aantal regionaal en landelijk bekende personen aangeschreven om zitting te nemen in een comité van aanbeveling. Onder andere de commissaris der Koningin van Friesland, de burgemeester van Leeuwarden en graaf Van Zuylen van

Hekwerk op begraafplaats in Leeuwarden

Nijevelt hebben zitting genomen in dit comité.

Op 1 juni 1995 kwam het bestuur van de stichting in oprichting voor het eerst bij elkaar. Bij de eerste vergaderingen waren ook een aantal ambtenaren van de gemeente aanwezig. Zo was er snel en goed contact met een juridisch medewerker, de ambtenaar voor monumentenbeheer, de beheerder van de gemeentelijke begraafplaatsen en een tuinen-landschapsarchitect. Deze ambtelijke ondersteuningsgroep maakte, vooral bij de start van de stichting,

veel tijd vrij om met raad en daad hulp te bieden bij allerlei vraagstukken.

Ondertussen was duidelijk geworden dat de stichting niet de gehele begraafplaats zou gaan beheren. De gemeente bleef eigenaar en stelde zich formeel garant voor het onderhoud van het groen. De stichting kreeg als doel zich in te zetten voor het behoud en de restauratie van de begraafplaats en zou zich met name richten op de grafvelden. Met het oog op het groen zou door de gemeente een beheersplan opgesteld

worden. In dit beheersplan werd vastgelegd dat in een aantal jaren achterstallig onderhoud zou worden weggewerkt en dat acute problemen aangepakt dienden te worden. Het beheersplan werd zo opgesteld dat de oorspronkelijke ideeën van Roodbaard weer goed zichtbaar werden. Het bestuur van de stichting in oprichting dacht mee over het opstellen van het beheersplan en gaf bijvoorbeeld aan dat het door middel van vrijwilligers zorg zou kunnen dragen voor het gevoelige onderhoud op de grafvelden zelf.

Terwijl de stichting nog niet eens officieel opgericht was, kreeg ze haar eerste gift. Deze werd aangewend om een boomgaard aan te planten. Van oudsher kende de begraafplaats een boomgaard, maar helaas was deze in de loop der tijd verdwenen. Publicitair werd aan de planting van de eerste fruitboom veel aandacht besteed. Dit leverde veel reacties op. Eind 1995 werd het herstel van de begraafplaats zichtbaar. Zoals gezegd was een nieuwe boomgaard aangeplant, oude en verrotte bomen waren opgeruimd en door de gemeente werd behoorlijk wat achterstallig onderhoud gepleegd.

In het voorjaar van 1996 vond de eerste schoonmaakdag plaats. De opkomst was niet groot maar het werd vooral een dagje voor het bestuur van de stichting om te kijken wat er allemaal moest gebeuren. De schoonmaakdag wordt nu georganiseerd in het voor- en het najaar. De laatste keer kreeg de stichting goede hulp van de Lionsclub uit Leeuwarden. Zeven mensen van deze club maakten bijna honderd grafmonumenten vrij van het groen dat de graven had overwoekerd. In oktober 1997 komen er weer een tiental vrijwilligers bijeen om de boel flink aan te pakken. Ook structureel wordt het groen nu aangepakt. Vanaf augustus 1997 heeft de stichting namelijk hulp gekregen van de reclasse- ring. Deze zet onder toezicht mensen

in met een alternatieve straf om het opschietend groen op de grafvelden te verwijderen.

In juni 1996 is de stichting Oude Stadsbegraafplaats Leeuwarden officieel opgericht, ditmaal met hulp van een notariskantoor uit de stad dat alle oprichtingskosten voor zijn rekening nam. Van de gemeente Leeuwarden kreeg de stichting een bedrag van f 50.000,-, bij wijze van bruidsschat. Dit geld is onder andere begroot voor het opstellen van een restauratieplan inclusief een proefrestauratie, het uitbrengen van een publikatie over de begraafplaats en voor bestuurskosten. Ook andere subsidies heeft de stichting inmiddels ontvangen, onder andere voor het dekken van de secretariaatskosten. In het najaar van 1996 ontving de stichting een gift voor het aanplanten van jonge bomen op de begraafplaats. Hiervan zijn enkele tientallen bomen van verschillende soort aangeplant op kaal gevallen plekken op de begraafplaats, alles in overeenstemming met de originele plannen van Roodbaard.

In het voorjaar van 1997 is ook een bijna definitieve versie van een restauratieplan gereed gekomen. Dit plan, opgesteld door Braaksma & Roos, een architectenbureau uit Den Haag, bevat eveneens een kostenraming. Door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg is tevens een nieuwe registeromschrijving gemaakt, waarin de begraafplaats uitgebreid beschreven wordt in al zijn cultuurhistorische en architectonische aspecten. Op basis van de nieuwe registeromschrijving en het restauratieplan is voor de zomervakantie door de ambtenaar belast met de zorg voor de monumenten een raadsvoorstel voorbereid om de begraafplaats op de gemeentelijke meerjarenraming te plaatsen. De plaatsing betekent dat de begraafplaats over een aantal jaren in aanmerking komt voor een rijkssubsidie via de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Ondertussen

wordt ook gepoogd eerder voor de restauratiesubsidie in aanmerking te komen door een hogere prioriteit. Dit zou kunnen betekenen dat al in 1998 begonnen kan worden met de eerste werkzaamheden. Deze zullen een jaar of vier in beslag gaan nemen om de veranderingen niet al te snel te laten plaatsvinden. Het gaat bij de restauratie niet zozeer om een herstel van de oude situatie maar om consolidatie. Het beeld dat de begraafplaats nu heeft, zal behouden blijven, terwijl geprobeerd wordt het verval een halt toe te roepen.

In de toekomst zal gepoogd worden de begraafplaats en het werk van de stichting regelmatig in de publiciteit te brengen. Tot nu was dit voornamelijk regionale publiciteit. Als de restauratie slaagt, wil de stichting ook de landelijke pers benaderen. Enerzijds wil de stichting dit doen om aandacht te vragen voor de begraafplaats maar ook om zodoende mensen te vinden die nog belangen hebben bij de grafmonumenten van familieleden. Wanneer deze mensen een gedenksteen willen opknappen dan wordt daaraan voorrang gegeven. Het zoeken van belanghebbenden is een tijdrovende zaak, vooral omdat de oorspronkelijke administratie al in de jaren zestig opgehouden is te bestaan. Van de gemeente kon nog wel een oude adreslijst van recht- hebbenden overgenomen worden. Door deze adressen via een cd-rom met landelijke telefoongegevens te vergelijken is het soms mogelijk toch weer rechthebbenden in den lande terug te vinden.

Wanneer er leden van de Terebinth zijn die nog vragen hebben over de begraafplaats of informatie over de stichting willen dan kan men contact opnemen met het secretariaat: postbus 1644, 8901 BX Leeuwarden, telefoon: 050-3113649

Leon Bok

VERENIGINGSNIEUWS

NIEUWS VAN HET BESTUUR

Nieuwe structuur vastgesteld, excursieprogramma 1998 nagenoeg rond, startsein regionale afdelingen op 29 november te Arnhem, een cursus voor regiocoördinatoren en nog veel meer.

De afgelopen twee jaar is door het bestuur en twee werkgroepen hard gewerkt aan de nieuwe structuur voor Vereniging de Terebinth. Tijdens de laatste algemene ledenvergadering zijn de plannen al mondeling toegelicht en nu kunnen wij, eindelijk, alle leden goed informeren over de hoofdzaken.

Voor alle duidelijkheid: ook dit bestuur houdt vast aan het tweesporigenbeleid dat tijdens een algemene ledenvergadering is vastgesteld:

- De Terebinth blijft een interessante en gezellige vereniging voor het nog steeds toenemend aantal leden.

- De Terebinth blijft zich inzetten voor de "zorg rond dood en rustplaats" in brede zin, alleen veel krachtiger, duidelijker en zeer nadrukkelijk meer vernieuwend.

Het is onmogelijk om u in dit artikel volledig te informeren over alle achtergronden en details. Wij beperken ons daarom tot de structuur en de kernzaken van de verschillende onderwerpen. Het bestuur verwacht dat het navolgende de leden aanspreekt. Dit verslag is natuurlijk ook een oproep aan alle leden om goede ideeën te melden. Wilt u meedoen in een regionale afdeling of zich inzetten voor een landelijke werkgroep, al is dat incidenteel, geef dat dan door aan het Terebinthbureau.

De structuur

Het bestuur bestaat momenteel uit negen leden. Zij zijn direct betrokken bij eveneens negen werkgroepen. Deze werkgroepen kunnen werken met een grote mate van vrijheid,

maar natuurlijk wel in de lijn van de kaders die door het bestuur zijn vastgesteld. De verschillende doelstellingen en activiteiten zijn als volgt verdeeld over de werkgroepen(WG):

- WG-1. Excursies
- WG-2. Advisering (netwerk reco's)
- WG-3. Regionale afdelingen (RA's)
- WG-4. Inventarisaties
- WG-5. Lokale belangengroepen
- WG-6. PR en Voorlichting (PR&V)
- WG-7. Zorg voor dood
- WG-8. Cultuurhistorische waarden
- WG-9. Wet- en Regelgeving.

De activiteiten van de werkgroepen worden hierna kort toegelicht.

WG-1. Excursies

Deze werkgroep organiseert de landelijke excursies. Het programma voor 1998 is rond, inclusief een buitenlandse reis, dit keer naar Oostenrijk. Alle excursies worden steeds bijtijds aangekondigd in de Terebinth. Bij het plannen van de excursies wordt meer rekening gehouden met andere activiteiten als de landelijke en regionale monumentendagen. Het is de opzet om voor iedere excursie een boekje te maken met allerlei bijzonderheden over de locaties en de begraafplaatsen die worden bezocht. Zo zal een reeks boekjes van Terebinthexcursies worden opgebouwd. In het verleden is gebleken dat het organiseren van een excursie naar een bedreigde begraafplaats goede publiciteit oplevert, waardoor de daarvoor verantwoordelijke bestuurders wel moeten reageren. Zo'n excursie wordt vooral een activiteit van die regionale afdeling. Vanzelfsprekend, indien gewenst, met steun van een of meer werkgroepen. Zo kan de WG-6 PR&V helpen om de lokale pers of juist de landelijke pers effectief te benaderen. WG-4 Inventarisaties kan via een globale inventarisatie eenvoudig aantonen dat die begraafplaats behouden moet blijven. De afdeling kan dus steun krijgen,

maar kan ook besluiten om zo'n activiteit zelf uit te voeren. Uit genoemd voorbeeld blijkt het nut van een goede organisatie in de Terebinth.

WG-2. Advisering: regiocoördinatoren (reco's)

Het bestuur streeft ernaar om te komen tot een landelijk netwerk van ongeveer tien reco's. Bij voorkeur wordt ook een tweede reco per gebied benoemt. Deze reco's worden ondersteunt door WG-2 Advisering. Op dit moment zijn al verschillende reco's actief.

De reco's krijgen een basiscursus van een dag. Op 19 april jongstleden is hiermee een proef gehouden om de belangstelling te peilen. Op 29 november aanstaande gaan we in Arnhem echt van start. Momenteel wordt gewerkt aan de eerste versie van een cursusboek, waarin alle relevante onderwerpen uiteindelijk worden opgenomen. Dit betreft informatie over de Terebinth, de wet, historische waarden, gedenktekens, inventarisaties, groen, religies, heraldiek, symboliek, enzovoort. De totaal twintig reco's ontvangen dit losbladige naslagwerk dat steeds zal worden verbeterd.

De reco's worden ingeschakeld bij de lokale advisering of verzoeken om informatie. Eerst wordt door de reco informatie ingewonnen en dan wordt beoordeeld of die zaak direct kan worden afgehandeld, bijvoorbeeld door beschikbare informatie te verstrekken of door te verwijzen. Als er specifieke deskundigheid vereist is, dan worden andere deskundigen door die reco ingeschakeld. Dit alles onder leiding van WG-2.

WG-3. Regionale afdelingen (RA's)

Het bestuur wil uiteindelijk komen tot een landelijk netwerk van ongeveer tien regionale afdelingen (RA's). De eerste jaren zullen de boven genoemde

VERENIGINGSNIEUWS

de twee reco's met twee tot drie andere Terebinthleden het kader vormen van zo'n regionale afdeling. Een RA dient te bestaan uit minimaal vijf leden die onderling een voorzitter benoemen en de taken verdelen. Mogelijke taken/activiteiten van een RA:

- signaleren van lokale ontwikkelingen en problemen
  - bekend Terebinth meldpunt in de regio; zo'n RA kan een kleine rubriek vullen in ons blad de Terebinth
  - ondersteunen WG-1 bij organisatie landelijke excursies. Daarnaast kunnen regionale excursies worden georganiseerd voor met name de Terebinth leden die in die regio wonen
  - zonodig verlenen van steun bij de oprichting van lokale belangengroepen, "Vrienden van ...", natuurlijk in goed overleg met WG-5
  - steun bij het uitvoeren van inventarisaties, in goed overleg met WG-4 Inventarisaties
  - opbouwen van een netwerk met vooral lokale instanties en afdelingen van organisaties die raakvlakken hebben met de uitvaartsector in brede zin zoals verenigingen op het terrein van flora, fauna en historie
  - contact met en desnoods inschakelen van WG-6 PR&V in verband met benaderen de pers of de lokale politiek
  - contacten met ons Terebinthbureau
- De voorzitter van WG-3 coördineert de oprichting van een RA, verleent steun en is ook het aanspreekpunt voor de RA's
- De RA's worden steeds formeel ingesteld tijdens een algemene ledenvergadering.

WG-4. Inventarisaties

De ervaring heeft geleerd dat iedereen die hiervoor belangstelling heeft, na een cursus van een dag een begraafplaats kan inventariseren. Zeer belangrijk hierbij is dat men z'n eigen beperkingen kent en dat de betreffende groep wordt geleid door een meer

ervaren lid op dit gebied. Dit opent perspectieven, omdat een inventarisatie hét middel is om publiciteit te krijgen. De lokale bevolking raakt betrokken en lokale bestuurders worden wakker geschud.

WG-5. Lokale belangengroepen

In Nederland bestaan inmiddels ongeveer vijftien lokale belangengroepen. Vaak zijn deze met steun van de Terebinth ontstaan. WG-5 zal alle bestaande belangengroepen het komend jaar opnieuw benaderen. Indien zinvol wordt een landelijke bijeenkomst georganiseerd om ervaringen uit te wisselen. De opgedane kennis wordt gebundeld in een draaiboek. Dit draaiboek wordt ter beschikking gesteld, zodat "dit wiel" niet meer opnieuw uitgevonden hoeft te worden en effectief gereageerd kan worden waar dat nodig is. Het bestuur heeft besloten steeds te zoeken naar lokaal draagvlak. Indien er onvoldoende interesse blijkt te zijn, zal daarin geen tijd meer worden gestopt.

WG-6. PR en Voorlichting (PR&V)

Deze WG zal dit type activiteiten voor de Terebinth coördineren. Een goede communicatie, van een vereniging die landelijk echt wat wil voorstellen, staat en valt met een professionele aanpak. Eén aanspreekpunt voor de pers, het werven van leden, het zonodig steunen van de regio's en vele andere activiteiten. De activiteiten van deze WG zijn benoemd en wij kunnen nog twee mensen gebruiken die deskundig zijn op een van de PR&V-vlakken en in een enthousiast nieuw team hieraan willen meewerken.

WG-7. Zorg voor dood

Een ongelofelijk breed en vaak ook moeilijk onderwerp. De Terebinth wil, dat in de periode van het vaststellen

van de dood tot en met de begrafenis of crematie met de grootste zorg en respect wordt gehandeld; begraafplaatsen en crematoria een waardige plaats hebben in de samenleving; bijzondere, vaak kerkelijke begraafplaatsen een eigen karakter en identiteit behouden; besturen meer de functie van begraafplaatsen als plaats voor rouw en bezinning erkennen en daar ook naar handelen; nabestaanden en lokale belangstellenden betrokken worden bij het beleid daarover; de bevolking bijtijds en goed wordt geïnformeerd of zich tenminste goed kan informeren.

Het bestuur vindt dat de zorg rond dood en rustplaats in veel opzichten nog te kort schiet, zowel voor de individueel betrokkenen als voor de samenleving als geheel. De afgelopen jaren hebben vele leden het bestuur hierop aangesproken en daarom is besloten om hierover een discussiedag voor de leden te organiseren.

WG-8. Cultuur-historische waarden

Nagenoeg alle begraafplaatsen bevatten vele cultuurhistorische waarden, meestal vooral van lokaal belang, maar ook vaak van landelijk belang. De activiteiten van deze werkgroep worden in 1998 uitgewerkt en dan wordt u nader bericht. Spreekt dit onderwerp u nu al erg aan, geef dat dan door. Wellicht kunt u meewerken aan het oprichten van deze werkgroep.

WG-9. Wet- en Regelgeving

Bij deze werkgroep zijn enkele deskundige Terebinth leden betrokken. Bij de advisering worden de leden van deze werkgroep regelmatig afzonderlijk ingeschakeld.

Oproep

De werkgroepen staan of vallen met uw medewerking. Heeft u kortom belangstelling voor de functie van

VERENIGINGSNIEUWS

reco, een regionale afdeling, inventariseren, het maken van een draaiboek voor belangengroepen, de WG PR&V, de discussiedag over de zorg rond de dood of de WG Cultuurhistorische waarden, meldt u dan aan bij het Terebinthbureau.

Tim van Rooij

Afscheid en welkom

Sinds de algemene ledenvergadering in 1996 zijn verschillende nieuwe bestuursleden aangetreden. In goed onderling overleg hebben zij de taken en functies verdeeld. De één kan echter wat meer tijd aan de vereniging besteden dan de ander. Daar moet je ook niet moeilijk over doen. Zo is de secretaris Ad Meijer tot de conclusie gekomen dat hij niet kan voldoen aan de eisen die deze functie aan hem stelt. Hij heeft daarom met ingang van 1 oktober 1997 deze taak neergelegd.

Omdat er binnen het bestuur op het ogenblik niemand is die dit werk kan overnemen, is gezocht naar een kandidaat van buiten die bereid én in staat is deze taak op zich te nemen. Het bestuur heeft mevrouw Agnes Jelsma-De Boer te Voorburg bereid gevonden met ingang van bovengenoemde datum het werk als secretaris te gaan verrichten. Zij zal zich elders zelf nader aan u voorstellen. Het bestuur gaat ervan uit dat de leden zich met deze aanstelling kunnen verenigen. Uiteraard zal Agnes Jelsma op de komende algemene ledenvergadering op 20 juni 1998 in Zwolle ter benoeming als bestuurslid aan de leden worden voorgedragen. Zoals in het voorgaande nummer reeds werd gemeld heeft de heer Wil Lucas zijn werk als coördinator van het Terebinthbureau per 1 oktober 1997 beëindigd. Dat staat er zo droogjes en neutraal, maar daarmee is natuurlijk het hele verhaal niet verteld. Zelf heb ik Wil maar ruim een jaar meegemaakt, maar dat was lang

genoeg om onder de indruk te komen van de nauwgezetheid en de discipline waarmee hij het bureauwerk deed. Gedurende een periode van vijf jaar heeft hij veel voor de Terebinth betekend. Hij was het centrale punt voor bijna alle zaken die in de vereniging speelden: ledenadministratie en inning van contributie, het archiveren van binnenkomende en uitgaande post, aanspreekpunt en vraagbaak voor leden en niet-leden, aanmeldpunt voor excursies en nog veel andere zaken. Hij deed het werk, zoals gezegd op een zorgvuldige wijze en zag er op toe dat ook anderen zich hielden aan de gemaakte afspraken om wanorde te voorkomen.

De vereniging mag en moet zeker zuinig zijn en trots, dat er mensen zijn, die zich ten volle inzetten voor het werk van de vereniging. Het is daarom jammer, dat hij dit werk nu neerlegt. Wij begrijpen echter dat hij na zoveel jaren een stapje terug wil doen. Op deze plaats wil ik, namens het bestuur en de hele vereniging, Wil hartelijk bedanken voor de vele uren die hij en zijn vrouw voor de Terebinth hebben gewerkt. Het zal in zijn huis zeker een stuk rustiger worden. Maar ik weet zeker dat zij beiden niet voor onze vereniging verloren zijn. Op de één of andere plaats komen wij ze zeker weer tegen. En jullie weten dat je dan welkom bent! Wil en ..... Lucas bedankt!

Zijn opvolgster Rita Hulsman wil ik graag van harte welkom heten en haar veel succes wensen in de komende tijd. Elders in dit nummer stelt zij zichzelf nader aan u voor. Het zal wel even wennen zijn. Let u op het nieuwe adres:

Terebinthbureau
Rita Hulsman, Postbus 85177, 3009
MD Rotterdam, Tel/fax 010-4212762
tijdens kantooruren

Ad Meijer

Ingezonden brief

Met ingang van 1 oktober heb ik mijn werkzaamheden op het Terebinthbureau beëindigd. Dit besluit vloeit voort uit, enerzijds de te grote werkdruk, anderzijds uit mijn ambitie weer eens iets anders te kunnen doen. Aan de samenwerking met het bestuur en met de leden heb ik goede herinneringen overgehouden. Bedankt beste mensen!

Ik vertrouw dat de vereniging ook in de toekomst haar bestaansrecht zal kunnen blijven aantonen en dat het bestuur kans zal zien de interne homogeniteit verder te verstevigen. Ook nieuwe ideeën/activiteiten waarvoor de vereniging kennis en capaciteit heeft, moeten niet uit de weg worden gegaan.

Wellicht kan ik de Terebinth in de toekomst op een andere wijze nog eens van dienst zijn.

Met vriendelijke groet,

Wil Lucas

Nieuwe secretaris

Agnes Jelsma's belangrijkste activiteiten op dit moment zijn fractievoorzitter van de PvdA in de gemeenteraad van Voorburg, hoofdingeland van het Hoogheemraadschap Delfland en lid van het bestuur van een brede scholengemeenschap. Oorspronkelijk is zij opgeleid in de automatisering, maar dat vak heeft ze sinds de geboorte van haar oudste dochter in 1972 niet meer uitgeoefend. In de tussenliggende periode heeft ze verschillende soorten vrijwilligerswerk gedaan.

Nieuwe coördinator Terebinthbureau

Rita Hulsman is werkzaam als freelance journaliste, met een specialisatie in kunst en cultuur. Via interviews

VERENIGINGSNIEUWS

met kunstenaars die zich met gedentekens bezighouden, kwam ze in aanraking met de Terebinth en sinds 1996 maakt ze deel uit van de redactie van het blad. Eerder studeerde ze binnenhuisarchitectuur aan de Kunstacademie te Rotterdam. Na een paar jaar voltijds in dat vakgebied gewerkt te hebben, sloop de journalistiek binnen om langzaam maar zeker de overhand te krijgen. Twaalf jaar lang was ze verantwoordelijk voor de redactie, lay-out en produktie van een maandblad over kunst en muziek, waarvoor ze zelf ook talloze artikelen, verslagen en recensies schreef. Daarnaast redigeerde ze boeken, verzorgde een nieuwsbrief en was mede-organisator van diverse groepstentoonstellingen en workshopprogramma's voor kunstenaars. Toen ze de elkaar meedogenloos opvolgende deadlines als een te knellend keurslijf ging ervaren, gooide ze in 1992 het roer radicaal om en koos voor een bestaan als freelancer.

ASBESTEMMING

Op woensdag 10 september jongstleden behandelde de Tweede Kamer het wetsvoorstel tot verruiming van de mogelijkheden voor de asbestemming. De voorzitter heeft de behandeling gedurende een half uur persoonlijk bijgewoond. Overigens duurde de hele bespreking nog geen uur. Slechts enkele sprekers, waaronder de heer Schutte van het GPV, voerden het woord. Deze wees met name op de punten die door het bestuur van de Terebinth bij de fracties aan de orde waren gesteld, te weten het ontbreken van een voldoende rechtsgrond waarop nabestaanden elkaar voor de rechter tot de orde kunnen roepen en de onduidelijkheid met betrekking tot de verantwoordelijkheid van de nabestaande die de as uit het crematorium meeneemt. Minister van binnenlandse zaken Dijkstal zag hierin echter geen aanleiding het wetsvoorstel te wijzigen waarna

het met grote meerderheid werd aangenomen.

Het bestuur heeft besloten zich nu schriftelijk te wenden tot de Eerste Kamer die in het najaar het voorstel in laatste instantie zal behandelen. Onze kritiek zal zich in deze brief nog meer concentreren rond de juridische aspecten en bezwaren.

Open Monumentendag

Tijdens de landelijke Open Monumentendag van 13 september jongstleden hebben vijf gemeenten in het noordoosten van Friesland het thema begraven centraal gesteld. Diverse kerken in de gemeenten waren geopend en men kon zelfs een grafkistenfabriek bezoeken. In Buitenpost, Kollum en Oudwoude was ook gedacht aan de Terebinth. Folders lagen hier en in de Nederlands Hervormde kerk van Buitenpost waren een aantal vrijwilligers van de Terebinth aanwezig om antwoord te geven op allerlei vragen. In de kerk was ook een kleine expositie ingericht met rouwbrieven, rouwsieraden en zelfs oude houten zerken.

De toeloop was de gehele dag goed te noemen. De bezoekers kwamen niet alleen uit Buitenpost, maar uit het hele land. Vragen waren er genoeg en de verbazing was soms goed te merken als men iets leerde over het funeraire, waarvan men nog nooit gehoord had of men het bestaan niet kende, zoals de fraaie rouwkassen die in de kerk van Buitenpost hangen. Een actuele discussie over de nieuwe Wet op de lijkbezorging werd deze dag ook niet uit de weg gegaan. De Terebinth werd goed onder de aandacht gebracht en het is elders aan te bevelen bij dergelijke dagen contact te zoeken met vrijwilligers om zodoende de Terebinth landelijk wat meer bekendheid te geven.

Leon Bok

St. Patrick in de verte

EEN GRADATIE IN STANDEN

In de dood is iedereen gelijk, luidt het bekend gezegde. Historicus Maurice Heemels laat in zijn afstudeerscriptie zien, dat dit, net als elders, in Roermond lange tijd niet opging. Dit artikel geeft in hoofdlijnen zijn betoog weer.

Al in de eerste eeuwen van het christendom kwamen de sociale verschillen tussen gelovigen tot uiting in de dodencultuur. Op de plaats waar martelaren het laatste oordeel afwachtten, verrees kerkgebouwen. Gestorven gelovigen wilden bij de illustere geloofsgenoten begraven worden. Zo waren ze verzekerd van hun voorspraak wanneer die laatste dag was aangebroken. Het standsverschil kwam tot uitdrukking in de plaats, waar de gelovigen werden begraven. De geestelijkheid en wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders kregen een graf in de kerk. Armere geloofsgenoten werden zonder gedenkteken op de gewijde hof van de kerk begraven. Zo waren ook zij verzekerd van de voorspraak van een heilige.

In de zestiende en zeventiende eeuw kwamen de sociale verschillen ook tot uitdrukking in het tijdstip van de begrafenis. "Hoe later, des te sjieker" werd ook in Roermond het motto. Om het nieuwe gebruik enigszins in de hand te kunnen houden, besliste bisschop Reginaldus Cools in 1695 dat alleen met zijn toestemming 's middags begraven mocht worden. Aan een groot aantal edelen uit Roermond en omgeving verleende hij echter telkens weer toestemming voor begrafenis op een laat tijdstip. Dit deed hij niet in de laatste plaats vanwege het feit dat dit soort begrafenis een aardige duit in de kerkelijke kas deden belanden.

In de achttiende eeuw kwam het standsverschil nog nadrukkelijker tot uiting. In november 1784 kreeg de

Zwarte rouw in de kathedrale Christoffelkerk bij het overlijden van bisschop J.H. Drehmanns in augustus 1913

Roermondse magistraat van de Oostenrijkse keizer Joseph II toestemming om in de Christoffelkerk, de tegenwoordige kathedraal, een indeling van begrafenis in zes klassen te gaan hanteren. Vooral om uitwassen te voorkomen omschreef het bisdom in de "Diocesane Tarieven", welke kosten waren verbonden aan de diensten in de verscheidene klassen. De missen op de vroegste uren waren qua versiering het soberst. In de hoogste klassen, op de latere ochtenduren, was het lezen

van de mis door drie priesters heel gewoon. Terzelfder tijd lazen aan de zijaltaren individuele priesters missen voor de overledene. Naast de standaardverschillen tussen de missen in de verscheidene klassen konden nabestaanden extra rouwersiering, klokgelui, zang en kaarslicht bestellen. Dit "buitengewoon vertoon" was alleen weggelegd voor de meest draagkrachtige gelovigen.

De hokjesgeest vierde ook hoogtij op begraafplaatsen. Zo werden gestor-

venen van de verschillende religieuze gezindten apart van elkaar begraven. Het Graf met de handjes is hiervan een inmiddels wereldberoemd voorbeeld. In Roermond, in de volksmond bekend als de stad van de zesendertig standen, wensten edelen, notabelen en rijkere middenstanders zich ook op de op de begraafplaats te onderscheiden van hun minder welgestelde stadgenoten. De begraafplaats nabij de Kapel in 't Zand was voor de vervulling van die laatste wens een uiterst geschikt terrein.

In de jaren twintig van deze eeuw waren het klassenstelsel en de erbij behorende verschillen bij begrafenissen algemeen geaccepteerd. De op het eerste klas gedeelte te ruste gelegde overledenen hadden nagenoeg allemaal een eerste klas uitvaartdienst gehad in de kathedraal, waarbij het buitengewoon vertoon niet in de kast gebleven was. Meestal werden na hun dood nog talrijke missen voor hun zieleheil opgedragen. Voor sommigen zelfs dagelijks en "eeuwigdurend". Ook deze missen waren volgens het klassenstelsel versierd met zwarte rouw. Zo kon het gebeuren dat de kerk wel eens langere tijd letterlijk zwart zag in een periode dat er veel zielemissen gelezen werden.

Tegen deze "zwarte missen" rees in de loop van de jaren twintig verzet vanuit de liturgische beweging, een groep vernieuwende geestelijken die haar ideeën ventileerde in het Tijdschrift voor Liturgie:

"Bij rouwversiering der kerken schijnt ons die overdreven "zwartmakerij" uit den boze. 't Is alsof men tot leidend beginsel koos: Hoe zwarter hoe liever, des te mooier. Tot welke dwaasheden zich hier en daar en brave koster, een volijverige behanger of begrafenisondernemer laat verleiden, is genoegzaam bekend. Het altaar wordt verborgen achter een latwerk met zwart-geverfd karton bedekt, waarop een kladschilder pinakels, schoorbogen en heel den

Gothieken rimram met zeldzame virtuositeit en in nuchtere onbenulligheid heeft aangebracht. Geheel de absis is in het zwart gehuld en werkt als een donker hol, waarin de scherp contrasteerende lijnen van franje of borduursel alsmede de strenge lijnen der blanke kaarsen slechts schijnen te dienen om het geheel nog doodscher te maken. Zwarte gordijnen bedekken de muren, groote zwarte kleeden den vloer, zwarte doeken de communiebank. Wij begrijpen dan, wat wij eens een kapelaan in de sacristie aan zijn herder hoorden vragen: "Pastoor, moeten wij onze gezichten ook niet zwart maken." Dat is geen rouwversiering, die onzen eeredienst past. Een akeligen doodschen indruk laat zij achter: zij is eene bespotting der Christelijke aesthetica".

Ondanks het beginnende verzet tegen de "overdreven zwartmakerij" in vele kerken, zou het tot na de Tweede Wereldoorlog duren voordat het klassenstelsel zelf ter discussie kwam te staan. Tijdens deze oorlog groeide de overtuiging dat standsverschillen niet meer pasten en dat voor God, zeker in de dood, iedereen gelijk was. Op grond van deze argumenten besloot de gemeente Roermond dan ook dat op haar in 1947 in gebruik genomen begraafplaats Tussen de Bergen geen klassenstelsel meer gehanteerd zou worden. Het bisdom Roermond werkte terzelfder tijd aan een afschaffing van het klassenstelsel bij kerkdiensten. Ook hier was het hoofdmotief dat voor God iedere gelovige gelijk was. Alhoewel het woord klasse uit het vernieuwde Diocesaan Tarief van 9 mei 1947 verdwenen was, zou in de praktijk het hanteren van klassen in de kerken nog jaren blijven voortbestaan. De Christoffelparochie kende aan het begin van de jaren vijftig nog steeds liefst zeven begrafenisklassen. Het klassenstelsel in Roermond was toentertijd dan ook onderwerp van "zwarte" moppen:

"Een Roermondenaar liep vanuit de

Voorstad met een doodkist op zijn rug naar de begraafplaats "Tussen de Bergen." Toen een verbaasde voorbijganger hem vroeg wat hij in godsnaam aan het doen was, antwoordde de Roermondenaar: "Ik krijg een zevende klas begrafenis en moet daarom zelf mijn graf opzoeken..."

Pas in 1965 werd het klassenstelsel afgeschaft. Mede geïnspireerd door het Tweede Vaticaans Concilie, dat zich uitsprak tegen standsverschillen in de kerk, besloot bisschop P.J.A. Moors de klassen in zijn diocees te verbieden. Sinds april 1966 vinden alle uitvaarten van de parochie plaats vanuit de Munsterkerk. De sluiting van de kathedraal voor begrafenissen was min of meer symbolisch voor het verdwijnen van een begraafcultuur waarin standsverschil meer dan honderdvijftig jaar lang het complete uiterlijk van de diensten bepaald had. De verdwijning van het klassenstelsel viel nagenoeg samen met andere veranderingen die de rooms-katholieke kerk. De komst van de volkstaal in de liturgie, de verdwijning van het lezen van missen aan zijaltaren, het assisteren door een of meerdere priesters tijdens diensten en het zwart als rouwkleur zijn hiervan voorbeelden. Toen in de jaren zeventig voor het eerst op Tussen de Bergen protestanten naast katholieken begraven werden en crematie bij Roermondaren snel terrein won, leek iedereen, ook de kerk zelf, dat zonder protest te accepteren. Het had er alle schijn van dat de ingrijpende veranderingen van de jaren zestig de deur hadden opengezet voor verdere, misschien wel veel fundamenteelere ontwikkelingen in de erop volgende decennia. Toekomstig onderzoek zal ongetwijfeld aantonen dat verwereldlijking daarbij het kernwoord genoemd kan worden.

M.G.M. Heemels

De scriptie is te bestellen door overmaking van f 25,- op rek. 13.30.20.428 van de Rabobank te Vlodrop o.v.v. naam en adres.

BOEKBESPREKINGEN

Jan van den Bout en Evert van der Veen, ed, *Helpen bij rouw* (Utrecht: Uitgeverij De Tijdstroom B.V., 1997, 206 blz., f 39,90, ISBN 90-352-1840-X).

Deze bundel geeft een goede indruk van de stand van zaken op het terrein van de rouwbegeleiding. Hij bevat bijdragen die in algemene zin ingaan op rouw en rouwbegeleiding, maar de meeste bijdragen gaan over het werken met specifieke groepen rouwenden of vormen van rouw. Rouwbegeleiding wordt in dit boek gedefinieerd als begeleiding bij een in essentie normaal rouwproces, waarbij toch bij het uitvoeren van de rouwtaken problemen worden onderzocht. Daarmee is het iets anders dan rouwtherapie. Dat is behandeling van verstoorde rouwproblematiek. In de beide gehanteerde definities komen begrippen voor die om uitwerking vragen. Allereerst de term normaal rouwproces. Van den Bout heeft als bijzonder hoogleraar Verliesverwerking benadrukt dat een normaal rouwproces in feite niet te definiëren valt. Vrijwel geen auteur in deze bundel werkt nog met het verouderde begrip rouwfasen, en ik ben geneigd te zeggen gelukkig. Het rouwfasenmodel is zeer misbruikt als keurslijf waarin de rouwende werd gedwongen. Het tweede dat opvalt is het begrip rouwtaken. Rouw wordt in dat kader gezien als een vorm van psychische arbeid, waarbij in ieder geval bepaalde taken vervuld dienen te worden. Van den Bout waarschuwt overigens al voor een nieuw keurslijf en maakt aannemelijk dat niet voor iedere rouwende hoeft te gelden dat alle taken moeten worden vervuld. Als we niet goed kunnen definiëren wat een normaal rouwproces is, wat is dan een verstoord rouwproces? Met andere woorden: wanneer zou professionele hulp in de vorm van rouwtherapie geadviseerd dienen te worden? Met name Van den Bout pleit ervoor om een rouw-

proces niet te snel als verstoord te zien. Oog hebben voor het eigene van ieder rouwproces is dus de vuistregel. Als de nabestaande volgens Van den Bout en medeauteur Kleber pakweg twee jaar of langer na het sterfgeval nog lang niet functioneert op het niveau van voor het overlijden, terwijl er geen verandering valt te bespeuren, dan kan gesproken worden van een moeizaam verwerkingsproces. Ook als de reacties enkele maanden na het overlijden heel heftig zijn en blijven is er reden tot zorg.

De bijdrage die mij het meest aanspreekt is die van psychiater A. van Dantzig, waarmee de bundel opent. Op een uiterst heldere manier maakt hij duidelijk dat rouw niet alleen een proces is dat zich in de hersenen afspeelt, maar dat het ook en vooral een proces is tussen mensen. Goed rouwen is dan het uitzenden van de juiste signalen en goed troosten is het op de juiste manier daarop reageren. Binnen onze samenleving valt op beide terreinen nog veel te leren. Dat is mogelijk voor wie wil, om te beginnen bijvoorbeeld via dit boek.

Sytze de Boer

F. Boersma, *Leven en dood. 75 jaar Haarlemse Associatie. 1922-1997* (Haarlem: De Associatie Kennemerland BV, 1997, 125 blz., f 34,95, ISBN 90-6552-039-2, telefonisch bestellen: 023-5315855).

De geschiedenis van de Haarlemse Associatie laat zich lezen als een roman. Vanuit het perspectief van de uitvaart trekt bijna deze hele eeuw in vijf hoofdstukken voorbij. Het begon allemaal met een protest van arbeiders tegen de hoge rekeningen van particuliere begrafenisondernemers. Toen in 1922 een spoorwegaarbeider overleed en zijn weduwe een uitvaartnota kreeg van enige honderden guldens, belegden 23 van zijn collega's spontaan een vergadering. Ze vroegen zich af: mag het dode menselijke lichaam, mag een begrafen-

eigenlijk een winstobject zijn? Nee, was hun antwoord en dat betekende de oprichting van de Associatie voor Lijkbezorging die goedkopere standaarduitvaarten ging verzorgen. Wie extra voorzieningen wilde, moest erom vragen. Hoe in maart 1923 de eerste uitvaart met veel improvisatietalent van de bestuursleden plaatsvond, en hoe ze ter elfder ure aan een kist kwamen, is smakelijk beschreven. Dat de verhouding tussen de Associatie met haar groeiende ledental en de particuliere ondernemers lange tijd zeer gespannen was, zal niemand verbazen. Maar uiteindelijk moesten de particuliere ondernemers noodgedwongen hun tarieven laten zakken en op minder luxe uitvaarten overschakelen. Langzamerhand ging de Associatie professioneler opereren. De huur van een pand in 1934 werd in 1939 gevolgd door de aankoop van een groter pand aan de Zijlweg. Na de oorlog kwam er steeds meer vraag naar buitenshuis opbaren en dat betekende meer rouwkamers. De Associatie bleef intussen gestaag groeien tot in 1975 het hoogste ledental werd bereikt: 27.500.

De anekdotes die de auteur uit de mond van mevrouw A.L. Hol optekende, geven een levendig beeld van haar functie als dame van ontvangst. Zij was de eerste vrouw die in de jaren vijftig in deze mannenmaatschappij doordrong. De laatste amateuristische trekjes van de Associatie verdwenen pas in de jaren tachtig en negentig, toen de public relations aan een reclamebureau werden uitbesteed, de administratie geautomatiseerd en de coöperatieve vereniging in een BV werd omgezet: de Associatie Kennemerland BV. De proloog, die voornamelijk over het nieuwe gebouw gaat dat in 1986 werd geopend, en de epiloog, die vooral in herhalingen vervalt, hangen wat overbodig om deze vijf hoofdstukken heen. Dat is een beetje jammer van dit verder zo lezenswaardige boek.

Rita Hulsman

EXCURSIES

De Habsburgers

Op onze funeraire reis volgen wij in Wenen het spoor van de Habsburgers na hun dood. Aanvankelijk werden ze en de Stephansdom begraven.

Kapuzinerkirche: Kaisergruft

In 1618 liet keizerin Anna bij haar dood een som geld na aan de paters kapucijnen om daarmee een klooster en daaronder een grafkelder voor haar en haar gemaal keizer Matthias (1557-1619) te bouwen. De crypte werd de begraafplaats van de gekroonde hoofden van de keizerlijke familie Habsburg en hun aanverwanten. De lichamen van 147 personen, waaronder dertien keizers en negentien keizerinnen hebben er hun laatste rustplaats gevonden. Slechts één niet-Habsburger is er begraven: gravin Karoline von Fuchs-Mollardt, gouvernante en later vriendin van Maria Theresia. De meest recente bijzetting had plaats in 1989. Het ging om het stoffelijk overschot was Zita, de laatste keizerin van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie. Op een paar uitzonderingen na vonden alle Habsburgers hier hun laatste rustplaats. En zo is de Kaisergruft een uniek document van driehonderd jaar Oostenrijkse geschiedenis. Naast eenvoudige kisten staan er overdadig versierde en pronkerige sarcophagen. Tin voert als materiaal de boventoon. Het meest geliefde symbool op de kisten is het doodshoofd.

Augustinerkirche: Herzgrüftlein

Vanaf het begin van de achttiende eeuw tot aan het eind van de negentiende eeuw werden de Habsburgers begraven volgens het Spaanse hofceremonieel. Hart en ingewanden werden verwijderd en in urnen gedaan. De urnen met de harten werden bijgezet in de Augustijnerkerk. Deze werd in de jaren 1330-1339 gebouwd en fungeerde na 1634 als

hofkerk van de Habsburgers. In 1627 werd door Eleonore von Mantua een kopie van het heilig huisje uit Nazareth in de kerk geplaatst. Deze Loreto-kapel werd bestemd als begraafplaats van de harten van de Habsburgers. Hier staan, in enkele rijen boven elkaar, 54 zilveren urnen met de harten van onder andere negen keizers, acht keizerinnen, een koning, een koningin, veertien aartshertogen, veertien aartshertoginnen en twee hertogen. De laatste bijzetting van een hart vond plaats in 1878. Het betrof het hart van aartshertog Franz-Karl, de vader van keizer Franz-Joseph.

Stephansdom: Herzogsgruft

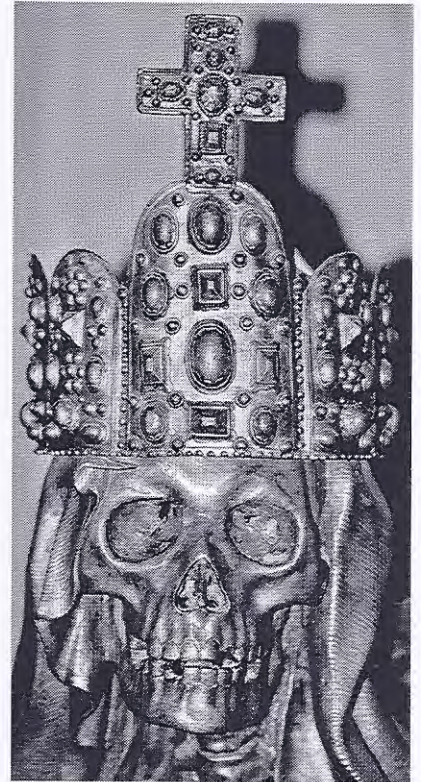
Na de stichting van de Kaisergruft werd de hertogencrypte in de Stephansdom bestemd voor de bijzetting van de ingewanden van de Habsburgers in koperen urnen. Nu bevinden zich hier in nissen achter tralies 64 Intestina-urnen met ingewanden en twaalf urnen met harten, onder andere van de hertog van Reichstadt, de zoon van Napoleon Bonaparte. Ook hier vond de laatste bijzetting plaats in 1878. Betere balsemmethoden maakten de verwijdering van hart en ingewanden overbodig.

Op onze funeraire reis door Duitsland en Oostenrijk zullen we de cryptes aandoen, waarin de Habsburgers rusten: hun lichamen in tinnen sarcophagen, hun harten in zilveren urnen en hun ingewanden in koperen potten. En hoe werden de burgers begraven vóór 1784? Om dat te weten te komen dalen we tijdens onze tocht door Wenen af in de Michaelergruft, de gewelven van de Michaëlskerk.

Rindert Brouwer

Duitsland en Oostenrijk

Het programma van deze reis is rond. Het wordt een reis vol funeraria. De reis heeft plaats van zaterdag 29 augustus tot en met vrijdag 3 september. De prijs voor deze bijna geheel

Kaisergruft in Kapuzinerkirche

verzorgde reis is f 935,- per persoon bij gebruik van een tweepersoonskamer. De toeslag voor een eenpersoonskamer is f 154,- per persoon. De helft van de reissom moet zijn voldaan voor 1 april 1998. Onze toeroperator is Eskoo Reizen. In de volgende Terebinth komt een inschrijvingsformulier met het volledige programma. Onze reisroute loopt langs de volgende steden, waar we oude, nieuwe en merkwaardige begraafplaatsen zullen bezoeken: Nürnberg, Straubing, Sankt Florian, Wenen, Hallstatt, Salzburg, Stuttgart en Worms. De reis gaat door als er veertig personen meegaan. Voor nadere informatie en eventuele aanmelding kunt u uitsluitend na 18.00 R.Brouwer en J.Goudsmit bellen: 040-2121791.

AGENDA

- 29 nov: Basiscursus te Arnhem voor regionale coördinatoren en leden regionale afdelingen
- 30 dec: Congres "De dood. Van knekels en botten tot religie en symboliek" door Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis. Deze dag is gevuld met lezingen en toegankelijk voor niet-leden tegen betaling van f. 35,-
Inlichtingen 070-3465798
- Begin 1998: Discussiedag werkgroep Zorg voor dood
- Begin 1998: Bestuursacademie Nederland organiseert cursus begraafplaatsen. Inlichtingen mevrouw H. de Vries: 0346-593139
- 21 februari: Symposium
- 21 maart: Excursie Thorn, Maaseik en Aldeneik
- 25 april: Excursie Utrecht
- 16 mei: Excursie Zutphen
- 20 juni: Algemene ledenvergadering te Zwolle
- 29 aug-3 sept: Funeraire reis naar Duitsland en Oostenrijk
- 19 sept: Excursie Arnhem en Rozendaal

Kaisergruft in Kapuzinerkirche